

UOT 32

*Ü.H.Mustafayev*  
*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında*  
*Dövlət İdarəçilik Akademiyası*  
*u.mustafayev@konullu.az*

## **AZƏRBAYCAN VƏ ERMƏNİSTANIN YENİ SİYASİ REALLIĞA UYĞUNLAŞMASI**

*Açar sözlər: Qarabağ, Azərbaycan, Ermənistan, Cənubi Qafqaz, ərazilərin bərpası*

Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi postsovet məkanındakı ən ciddi və uzunmüddətli münaqişələrdən biri idi. Məqalənin məqsədi bu münaqişəni asimmetrik paradigmada təqdim etməkdir. Münaqişə tərəflərinin hüquqi vəziyyətinin, habelə mövqələrinin məqsəd, strategiya və resurslarının təhlili əsasında münaqişənin xüsusiyyətləri müvafiq olaraq səciyyələndirilmiş və münaqişə şərh edilmişdir. Asimmetrik konflikt paradigmasına istinad təkcə onun təbiətini deyil, həm də mövcud vəziyyətin səbəblərini və gələcək inkişafı ilə bağlı qeyri-müəyyənliyi yeni şərh etməyə imkan verir.

Məqalədə aparılan araşdırma zamanı müəyyən edilir ki, Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik problemləri ilk növbədə regionda bütün müstəqil respublikalar üçün ümumi təhlükəsizlik kompleksinin olmaması ilə bağlıdır.

Mühüm geosiyasi və geoiqtisadi mərkəzlərdən biri kimi Cənubi Qafqaz regionunun geosiyasi əhəmiyyəti artmaqda, o cümlədən müxtəlif aktorların maraqları toqquşmaqda davam edəcək ki, bu da son nəticədə regional inteqrasiya və əməkdaşlığa mane olacaq.

Həmçinin regionun lider ölkəsi olan Azərbaycanın erməni şovinizmi üzərində qələbəsindən sonra regional vəziyyətə obyektiv qiymət verilməsi və dövlətin qarşılıqlı əməkdaşlığın zəruriliyinə görə məsuliyyətinin dərk edilməsi öz müsbət təsirini göstərəcək.

Məqalədə ilk dəfə Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi ilə bağlı təhdidlərin səciyyəvi xüsusiyyətləri müəyyən olunmuşdur və təhlil edilmişdir. Bu münaqişə üçün xarakterik olan keyfiyyətlərin təqdimatı və münaqişə tərəflərinin hüquqi statusunun, tərəflərə məxsus məqsəd, strategiya və resursların təhlili əsasında onun asimmetrik münaqişə kimi şərhini verilmişdir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin ədalətli həlli zamanı ikili standartların tətbiqi dünyanın Cənubi Qafqaz regionunun təhlükəsizliyinə biganəliyinin göstəricisi kimi səciyyələndirilir.

У.Х.Мустафаев

## АДАПТАЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА И АРМЕНИИ К НОВОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ

**Ключевые слова:** *Карабах, Азербайджан, Армения, Южный Кавказ, восстановление территорий*

Азербайджано-армянский конфликт был одним из самых серьезных и продолжительных конфликтов на постсоветском пространстве. Цель статьи – представить этот конфликт в асимметричной парадигме. На основе анализа правового статуса сторон конфликта, а также целей, стратегии и ресурсов их позиций соответствующим образом охарактеризованы характеристики конфликта и дана интерпретация конфликта. Обращение к парадигме асимметричного конфликта позволяет по-новому интерпретировать не только его природу, но и причины сложившейся ситуации и неопределенности относительно ее дальнейшего развития.

В ходе исследования, проведенного в статье, определено, что проблемы безопасности на Южном Кавказе связаны, прежде всего, с отсутствием общего комплекса безопасности для всех независимых республик региона.

Геополитическое значение региона Южного Кавказа как одного из важных геополитических и геоэкономических центров будет продолжать расти, а интересы различных игроков будут продолжать сталкиваться, что в конечном итоге будет препятствовать региональной интеграции и сотрудничеству.

Также после победы ведущей страны региона Азербайджана над армянским шовинизмом объективная оценка региональной ситуации и понимание ответственности государства за необходимость взаимного сотрудничества окажут положительный эффект.

В статье впервые выявлены и проанализированы характерные черты угроз, связанных с безопасностью Южного Кавказа. На основе изложения качеств, характерных для данного конфликта, и анализа правового положения сторон конфликта, целей, стратегии и ресурсов сторон он трактуется как асимметричный конфликт. Применение двойных стандартов при справедливом урегулировании армяно-азербайджанского конфликта характеризуется как показатель безразличия мира к безопасности региона Южного Кавказа.

U.H.Mustafayev

## ADAPTATION OF AZERBAIJAN AND ARMENIA TO THE NEW POLITICAL REALITY

**Keywords:** *Karabakh, Azerbaijan, Armenia, South Caucasus, restoration of territories*

The Azerbaijan-Armenia conflict was one of the most serious and long-lasting conflicts in the post-Soviet space. The purpose of the article is to present this conflict in an asymmetric paradigm. Based on the analysis of the legal status of the parties to the

conflict, as well as the goals, strategies and resources of their positions, the characteristics of the conflict were characterized accordingly and the conflict was interpreted. Reference to the asymmetric conflict paradigm allows for a new interpretation not only of its nature, but also of the causes of the current situation and uncertainty about its future development.

During the research carried out in the article, it is determined that security problems in the South Caucasus are primarily related to the lack of a common security complex for all independent republics in the region.

As one of the important geopolitical and geoeconomic centers, the geopolitical importance of the South Caucasus region will continue to grow, and the interests of various actors will continue to collide, which will ultimately hinder regional integration and cooperation.

Also, after the victory of Azerbaijan, the leading country of the region, over Armenian chauvinism, an objective assessment of the regional situation and the understanding of the state's responsibility for the necessity of mutual cooperation will have a positive effect.

In the article, for the first time, the characteristic features of threats related to the security of the South Caucasus were identified and analyzed. Based on the presentation of the qualities characteristic of this conflict and the analysis of the legal status of the parties to the conflict, the goals, strategies and resources of the parties, it is interpreted as an asymmetric conflict. The application of double standards during the fair settlement of the Armenia-Azerbaijan conflict is characterized as an indicator of the world's indifference to the security of the South Caucasus region.

Demək olar ki, 30 ilə yaxın bir müddətdə davam edən və postsovet məkanındakı ən uzun münaqişələrdən biri hesab olunan Qarabağın erməni işğalına hərbi və siyasi vasitələrin kombinasiyası ilə son qoyuldu. Bunun nəticəsində regionda yeni geosiyasi reallıq yarandı və buna müvafiq olaraq da yerlərdəki vəziyyət əsaslı şəkildə dəyişdi.

Azərbaycan İkinci Qarabağ müharibəsində qazandığı qələbə ilə öz ərazi bütövlüyünü və suverenliyini bərpa edib. Müvafiq olaraq müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş bir çox qərar və qətnamələr, o cümlədən Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi də (822, 853, 874 və 884) bu qalibiyyətin məntiqi nəticəsində icra edilmiş hesab edilə bilər.

Digər tərəfdən Ermənistanın biabırçı məğlubiyyəti Ermənistan silahlı qüvvələrinin məğlubedilməzliyi mifini darmadağın etdi, ölkəni siyasi böhrana sürüklədi və nəticədə 2021-ci il iyunun 20-də keçiriləcək növbədənənar parlament seçkilərinə gətirib çıxardı. Bunun ardınca Paşinyanı hakimiyyətdə saxlayan seçkilərdə müxtəlif addımların atılması – bəziləri müsbət, digərləri mənfi – birlikdə atılan üçtərəfli bəyanatın (və ikinci belə sənəd) tam həyata keçirilməsi perspektivləri ilə bağlı ehtiyatlı nikbinliyin ola biləcəyini göstərir.

Azərbaycanda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionunda və onun ətrafında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll olunduğu barədə ümumi anlayış mövcuddur. “Biz indi gələcəyə baxmalıyıq. 30 illik işğala, azad olunmuş ərazilərdə genişmiqyaslı dağıntılara və onların məhv etdiklərinə baxmayaraq, Azərbaycan gələcəyə nəzər salmağa, vahid inteqrasiya edilmiş Cənubi Qafqaz regionunun bir hissəsi olaraq öz gələcəyini planlaşdırmağa hazırdır”. 20 may 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin “Cənubi Qafqaz: Regional inkişaf və əməkdaşlıq perspektivləri” adlı videoformatda müzakirələri zamanı bildirmişdir.

Azərbaycan hökuməti münaqişədən zərər çəkmiş bütün ərazilərinin yenidən qurulması və bərpa prosesi başlayıb. Əslən Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Qubadlı, Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonlarından olan azərbaycanlı məcburi köçkünlərin qarşısındakı illərdə təhlükəsiz və ləyaqətlə qayıtmaları prosesinin sürətləndirilməsi üçün bu iş son dərəcə vacibdir [5].

Ermənilərin işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərində törətdikləri vandalizm aktlarının hədsiz miqyası ilə bağlı yerlərdəki faktlar ürək ağrıdır. 700 minə yaxın azərbaycanlı məcburi köçkünün faktiki olaraq nəinki bütün evləri dağıdılıb, həm də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ictimai binalar, məktəblər, xəstəxanalar, məscidlər, mədəniyyət və tarixi abidələr, qəbiristanlıqlar da yerlə yeksan edilib. Vaxtılı işğal altında olan ərazilərə dəymiş ümumi maddi ziyanın hesablanması beynəlxalq qurumların iştirakı ilə baş tutacaqdır. Bununla da Ermənistan gələcəkdə beynəlxalq məhkəmələr qarşısında təzminat ödəmək üçün məsuliyyətə cəlb olunacaqdır.

Bu gün münaqişədən zərər çəkmiş ərazilərin bərpa və yaşayış üçün yararlı olması üçün bütün səylər səfərbər edilib. 2021-ci il üçün infrastrukturun, xüsusilə də qaz, su, elektrik və rabitə, eləcə də mədəniyyət və tarixi abidələrin bərpasına 1,3 milyard dollar vəsait ayrılıb. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin 2021-2025-ci illər üçün bərpa və davamlı inkişafı” Dövlət Proqramının yekunlaşdırılması ilə bağlı işlər də yekunlaşmaq üzrədir.

Bundan əlavə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin Azərbaycan iqtisadiyyatına yenidən inteqrasiyası və təsərrüfat idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə digər 12 iqtisadi rayonla yanaşı, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları da yaradılmışdır. Qarabağ iqtisadi rayonu Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtəri əhatə edir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna yeni işğaldan azad edilmiş Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan daxildir [1].

İşğaldan azad edilən ərazilərin yaşıl enerji zonasına çevrilməsi də bugün nəzərdə tutulan vacib işlərdən biridir. Faktiki olaraq işğaldan azad edilmiş

ərazilərdə “ağıllı kəndlər” və “ağıllı şəhərlər”in tikintisinə başlanılıb. İlk “ağıllı kənd” pilot layihəsi Zəngilan rayonunun Ağalı kəndi ərazisində ilkin olaraq 200 fərdi yaşayış evinin tikintisi nəzərdə tutulan üç kəndi əhatə edirdi. Bu layihə 2022-ci ilin əvvəlində yekunlaşmışdır. 2023-cü ilin sentyabr ayınadək Ağalı kəndinə 86 ailə, 420 nəfər Böyük Qayıdış planına uyğun olaraq köçürülmüşdür.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə mədəniyyət və tarixi abidələrlə bağlı da davamlı işlər görülür. Hazırda belə ciddi quruculuq və bərpa işlərinin aparıldığı işğaldan azad edilmiş şəhərlərdən biri də Şuşadır. Dəniz səviyyəsindən 1300-1600 metr yüksəklikdə yerləşən bu şəhəri Qarabağ xanlığının ilk hökmdarı Pənah Əli xan 1752-ci ildə salıb. Onun tarixi görkəmini və əvvəlki şöhrətini bərpa etmək məqsədilə Prezident Əliyev 2021-ci il mayın 7-də Şuşanı Azərbaycanın Mədəniyyət Paytaxtı elan edib [7].

İndiyədək böyük Azərbaycan şairi və ictimai xadimi Molla Pənah Vaqifin Muzey Məqbərə Kompleksi, peşəkar vokal məktəbinin təkamülündə mühüm xidmətləri olmuş Xalq artisti Bülbülün ev-muzeyi öz qapılarını xalqımızın üzünə açmışdır. Şuşada Molla Pənah Vaqifin büstünün və görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin abidəsinin də açılışı olub. Eyni zamanda Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyində yenidənqurma işləri davam etdirilir. Şuşa şəhəri işğaldan azad olunduqdan sonra 2021-ci ilin may ayında Cıdır düzündə uzun illərdən sonra yenidən “Xarıbülbul” musiqi festivalı təşkil edilmişdir. Həmçinin Şuşa şəhərindəki Yaradıcılıq Mərkəzinin hazırkı binası ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsi siyahısındadır. Binada vaxtilə Ağa Qəhrəman Mirsiyab oğlunun Karvansarası yerləşib. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən 2022-ci ildən aparılan bərpa işləri zamanı bina ilkin vəziyyətinə qaytarılıb.

Eyni zamanda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında yeni avtomobil yollarının, dəmir yollarının və hava limanlarının tikintisi üzrə işlərə artıq başlanılmışdır – bu işğaldan azad edilmiş ərazilərdə şəhər və qəsəbələrin yenidən qurulmasının baş planlarının işlənilib hazırlanmasının əsas müddəsidir. Uzunluğu 101 km olan Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolu hazırda tikilməkdə olan çoxsaylı arterial yollardan biridir. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Şuşa şəhərinin işğaldan azad edilməsi zamanı keçdiyi yolun şərəfinə “Qələbə yolu” kimi tanınan bu yol 20-dən çox yaşayış məntəqəsini, o cümlədən Füzuli, Şuşa və digər şəhərləri sonuncularla birləşdirəcəkdir. Bundan əlavə, Azərbaycan Dəmir Yolları artıq üç müxtəlif istiqamətdə: Ağdam, Şuşa və Horadiz dəmir yolu xətlərinin layihələndirilməsi və tikintisi üzrə işlərə başlayıb. Artıq Ağdam şəhəri istiqamətində 20 km dəmir yolu xətti çəkilib; lakin layihələndirilən marşrutun ərazisində mina təmizləmə prosesinin başa çatdırılması zərurəti ilə əlaqədar işin həyata keçirilməsi çətinləşir [6].

Eyni zamanda Füzuli, Zəngilan və Laçında üç beynəlxalq hava limanının tikintisi nəzərdə tutulmuşdur. İkinci Qarabağ müharibəsinin başa çatmasının

birinci ildönümündə Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı istifadəyə verildi. 5 sentyabr 2021-ci il tarixində yekun istismara verilməzdən əvvəl Azərbaycan Hava Yollarının ən böyük sərnişin təyyarəsi olan “Qarabağ” adlı Airbus A340-500 və Silk Way Airlines-ın ən böyük yük təyyarəsi olan Boeing 747-400 Bakıdan sınaq uçuşları həyata keçirdi. İlk dəfə olaraq bu yük təyyarəsi ilə Qarabağa yüklər hava yolu ilə çatdırılıb. 2021-ci ilin fevralında Azərbaycan Prezidenti bəyan etdi ki, Zəngilan rayonunda Logistika Mərkəzinin yaradılması planları nəzərə alınmaqla rayonda beynəlxalq hava limanı tikiləcəkdir. 2021-ci ilin aprelində gələcək hava limanının təməlqoyma mərasimi keçirildi. Zəngilan hava limanı 20 oktyabr 2022-ci il tarixində açılmışdır. 17 avqust 2021-ci ildə Prezident İlham Əliyev Laçın Beynəlxalq Hava Limanının təməlini də qoyub. Hava limanı Laçından 30 km, Kəlbəcərdən 60 km, Şuşadan 70 km məsafədə yerləşir. Prezidentin sözlərinə görə, Zəngilan, Laçın və Füzuli hava limanları yükləri, sərnişinləri, hərbi təyinatlıları qəbul edə biləcək və onların tikilib istifadəyə verilməsi regionu canlandıracaq [8].

Bunun əksinə olaraq, Ermənistanda müharibədən sonrakı mühit tamamilə fərqlidir. Bəzi dairələrdə ermənilərin bir çoxu İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra regionda yaranmış yeni geosiyasi reallıqdan dərinlən razı deyillər. Bu cür reaksiya həm təəssüf doğurur, həm də təəccübləndiricidir, çünki illər keçdikcə Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı işğal olunmuş Azərbaycan əraziləri erməni əhalisinə öz “tarixi torpaqlarının” geri qaytarılması kimi təqdim edilib və “tarixi torpaqların” bərpası istiqamətində atılmış addım kimi qiymətləndirilib. Əslində Ermənistanın ideoloqları keçmişə mifləşdirərək, böyük erməni etno-millətçiliyinin əsaslarını yaratmağa çalışırdılar. Lakin bu cür mifoloji manipulyasiyadan istifadə edən aparıcı səslər sonradan öz konstruksiyalarının qurbanına çevrilir və nəticədə reallıqla əlaqəni itirirlər. Burada müəllifi Cerard Libaridyən olan Avrasiya Araşdırmalar Mərkəzi (AVİM) tərəfindən nəşr olunan şərh qeyd etmək olar [10]. O, Ermənistanın ilk prezidenti Levon Ter-Petrosyanın müşaviri vəzifəsində çalışıb və ölkənin ən məşğul və düşüncəli ictimai ziyalılarında biridir. O, bu mətnə Ermənistanın məğlubiyyətinin əsas səbəblərinə toxunaraq, “bizim problemimizin sabit faktlara deyil, xəyallara söykənən siyasi mədəniyyətimiz olduğunu” vurğulayır. Həmin essədə o, Ermənistanın müasir Qarabağ siyasətini tənqid edir və Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyanın sadələşməyə və zəif rəhbərliyinə görə məsuliyyət daşdığını bildirir. O, iddia edir ki, erməni liderləri daha müdrik strategiya seçsəydilər və daha çox reallığa söykənən siyasət yürütsəydilər, o zaman ermənilərin fəlakətli məğlubiyyətinin qarşısını almaq olardı.

Belə ki, Ermənistanın İkinci Qarabağ müharibəsində hərbi məğlubiyyətindən sonra ölkədə çoxları Paşinyanın istefaya getməsinə səslənib. Nəhayət, o, bunu etdi və 20 iyun 2021-ci il üçün növbədənənar parlament seçkiləri təyin etdi. Çoxlarının təəccübünə səbəb olaraq, Paşinyanın Mülki

Müqaviləsi partiyası səslərin təxminən 54 faizini toplayaraq seçkidə birbaşa qalib gəldi. Onun əsas rəqibi Ermənistanın ikinci prezidenti Robert Köçəryan olub, onun Ermənistan alyansı cəmi 21 faiz dəstək alıb. Beləliklə, Mülki Müqavilə Ermənistan Alyansının tutduğu 29 yerə qarşı 71 yerlə ölkənin Milli Assambleyasında hakim çoxluğunu saxladı. Ölkənin Milli Təhlükəsizlik Xidmətinin keçmiş rəhbəri Artur Vanetsyanın rəhbərlik etdiyi “Məndə Şərəf Alyansı” adlanan üçüncü blok səslərin sadəcə 5 faizindən bir qədər çoxunu toplayıb. Bu nəticə ittifaqlar üçün 7 faizlik baryerdən aşağı olsa da, Ermənistan Konstitusiyası Milli Məclisdə ən azı üç partiya və ya blokun təmsil olunmasını tələb etdiyindən “Mənim Şərəfim” Alyansına 7 yer ayrılıb və ona Vətən Partiyası və Respublikaçılar Partiyasının üzvləri daxil edilib [3].

Beləliklə, seçkidə seçici fəallığının nisbətən aşağı olması (49 faizdən bir qədər çox) Köçəryan və Sarkisyanın başçılıq etdiyi “köhnə” elitanın qayıdışına etiraz səsi kimi bir amil oldu. Bu, İkinci Qarabağ müharibəsində ölkənin məğlubluğu zamanı hakimiyyətdə olmasına baxmayaraq, Paşinyana xeyir verdi. Belə görünür ki, erməni seçicilər müharibə itkisinə görə indiki liderlərdən daha çox günahı keçmiş liderlərin də tapıblar. Beləliklə, Paşinyan hələ də Ermənistanın baş naziri olaraq qalmaqdadır.

İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra Azərbaycan Ermənistan silahlı qüvvələrinin yerləşdirdiyi minaların, partlamamış hərbi sursatların və digər təhlükələrin təmizlənməsi üzrə əməliyyatlara başlayıb. Bununla belə, Ermənistanın mina sahələrinin yerləşdiyi yerlər haqqında tam məlumat verməkdən imtina etməsi minalardan səmərəli təmizləmə və növbəti itkilərin qarşısının alınması üçün ciddi maneə yaradır.

2021-ci il sentyabrın əvvəlinə olan məlumata görə, işğaldan azad edilmiş Qarabağda 15510 hektardan çox sahədə 46486 mina və PHS zərərsizləşdirilib. Həmin dövrdə mina partlayışları nəticəsində 160 Azərbaycan vətəndaşı yaralanıb və ya həlak olub. Ölənlər arasında iki jurnalist və xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən mina partlaması nəticəsində faciəvi şəkildə həyatını itirən bir azərbaycanlı məmur da var [6].

2021-ci il iyunun 12-də müxtəlif dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Ermənistanı təzyiqlər edildikdən sonra Ermənistan tərəfi Azərbaycanın Ağdam rayonunun işğalı zamanı yerləşdirdiyi 97 min tank və piyada əleyhinə minanın xəritəsini təhvil verməyə razılaşıb. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi bu humanitar aksiyanın həyata keçirilməsində baş nazir İrakli Qaribaşvilinin rəhbərlik etdiyi Gürcüstan hökumətinə verdiyi dəstəyə görə minnətdarlığını bildirib. O, həmçinin ABŞ dövlət katibi Antoni Blinkenin, dövlət katibinin Avropa və Avrasiya məsələləri üzrə köməkçisi vəzifəsini icra edən Filip Rikerin, Avropa Şurasının prezidenti Çarlz Mişelin və ATƏT-ə İsveç sədrliyinin prosesə verdiyi müvafiq töhfələrə görə vasitəçilik rolunu etiraf edib.

2021-ci il iyulun 3-də Ermənistan Rusiyanın təşəbbüsü ilə Füzuli və Zəngilan rayonlarının işğalı zamanı yerləşdirdiyi 92 minə yaxın tank və piyada əleyhinə minaların xəritələrini Azərbaycan tərəfinə təqdim edib. Bu, Rusiya sülhməramlı qüvvələrinin komandanı Rüstəm Muradovun vasitəçilik səyləri ilə həyata keçirilib. Bunun müqabilində Azərbaycan tərəfi Azərbaycan məhkəməsi tərəfindən mühakimə olunan və həbs edilən, lakin humanitar jest kimi cəzaları yüngülləşdirilən 15 erməni əsilli şəxsi təhvil verib [7].

Təəssüf ki, bu xəritələrin dəqiqliyi qeyri-optimal olub: 14 avqust 2021-ci ildə Prezident Əliyev CNN Türk kanalına müsahibəsində Ermənistan tərəfindən verilən mina sahəsinin yeri məlumatının dəqiqliyinin cəmi 25 faiz olduğunu bildirib.

Demək olar ki, 30 illik qeyri-qanuni erməni işğalı səbəbindən Azərbaycan Ermənistanla beynəlxalq sərhədinə qismən nəzarət edə bilirdi. Üstəlik, bu illər ərzində iki dövlət arasında nə delimitasiya, nə də demarkasiya prosesi həyata keçirilib. İkinci Qarabağ müharibəsindən və 10 noyabr 2020-ci il üçtərəfli bəyanatdan sonra Ermənistanla Azərbaycan arasındakı sərhədin əvvəlki – sovet coğrafiyasına qayıtdı [2].

Lakin müharibə başa çatdıqdan sonra Ermənistan-Azərbaycan beynəlxalq sərhədində vəziyyət bir neçə dəfə gərginləşib. Məsələn, 2021-ci il mayın 12-də İrəvan Bakını Ermənistanın şərq sərhədində Qaragöl gölü ərazisi ətrafında yüzlərlə qoşun yerləşdirməkdə ittiham etdi; Azərbaycan qoşunlarının sərhədi keçməsinə təkzib edərək bildirib ki, onun qüvvələri yalnız ölkənin suveren ərazisini müdafiə edir və Bakı beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri üzərində nəzarəti bərpa edir.

Sərhəddə yaranmış vəziyyəti şərh edən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin sabiq sözcüsü Leyla Abdullayeva (17 oktyabr 2022-ci il tarixindən Azərbaycan Respublikasının Fransadakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfirdir) Azərbaycanın sadəcə olaraq ölkənin ərazi bütövlüyü çərçivəsində sərhəd-mühafizə sistemini gücləndirməkdə davam etdiyini vurğulayıb və əlavə edib ki, bu proses Sovet dövründən qalma sərhəd xəttini müəyyən edən xəritələr əsasında həyata keçirilir. Bu müddət ərzində Ermənistan tərəfi müxtəlif təxribat xarakterli bəyanatlar və hərəkətlərlə bu sərhəd gərginliyini siyasiləşdirməyə, eləcə də yerlərdə vəziyyəti daha da gərginləşdirməyə çalışıb. Məsələn, Paşinyan bir neçə dəfə bu məsələ ilə bağlı məsləhətləşmələr aparmaq üçün KTMT-yə (bununla bağlı müqavilənin 2-ci maddəsini göstərib), eləcə də bir sıra digər dövlət başçılarına müraciət edib.

Maraqlıdır ki, KTMT-nin cavabı kifayət qədər təmkinli olub: Ermənistanın Azərbaycandan fərqli olaraq bu hərbi alyansın üzvü olmasına baxmayaraq, İrəvanın mövqeyinə heç bir dəstək gəlməyib. Digər tərəfdən, NATO üzvü olan Fransa kimi ölkələr Ermənistanın ərazi bütövlüyünə hörmət etməyə və Azərbaycanı qoşunlarını geri çəkməyə çağırıb [4].



Sərhədlə bağlı yaranmış problemlə əlaqədar olaraq Rusiya məsləhətçi və ya vasitəçi qismində iştirakını təklif etmiş və sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyası üzrə birgə komissiyasının yaradılmasını təklif etmişdi. Lakin o vaxt Ermənistanın Təhlükəsizlik Şurasının katibi vəzifəsində çalışan Armen Qriqoryan bildirmişdir ki, Azərbaycan qoşunları onun Ermənistan ərazisi adlandırdığı ərazini tərk etməyə qədər demarkasiya işlərinə başlaya bilməz. Baş nazir Əli Əsədovun 28 may 2021-ci il tarixində Minskdə keçirilən MDB Hökumət Başçıları Şurasının iclasında aydın şəkildə bildirdiyi kimi, Ermənistanın əksinə olaraq, Azərbaycan Rusiyanın Azərbaycan Ermənistan sərhədinin delimitasiyası və demarkasiyası üzrə üçtərəfli komissiyanın yaradılması təklifini dəstəkləyib [9].

Bu və buna bənzər hadisələr onu göstərir ki, bəlkə də Ermənistanda müəyyən siyasi dairələr var ki, onlar gərginliyi artırmaq və Ermənistan-Azərbaycan sərhədinin müəyyənləşdirilməsi məsələsini beynəlxalq problem səviyyəsinə gətirib çıxarmaq üçün Azərbaycanla həmsərhəd ərazilərdə növbəti təxribatlar törətməkdə maraqlıdırlar.

Digər aktual məsələ isə üçtərəfli bəyanatın qüvvəyə minməsindən sonra Azərbaycanda saxlanılan ermənilərlə bağlı vəziyyətdir. Təəssüflər olsun ki, Ermənistan hakimiyyəti tərəfindən faktların təhrif edilməsi səbəbindən bu məsələyə aydın və obyektiv şəkildə yanaşılmayıb. 10 noyabr 2021-ci il tarixli üçtərəfli bəyanatın 8-ci maddəsində açıq şəkildə göstərilir ki, “hərbi əsirlərin və digər məhbusların və ölənlərin cəsədlərinin dəyişdirilməsi həyata keçirilir”. O vaxtdan bəri Azərbaycan bu müqavilə üzrə üzərinə götürdüyü öhdəliklərə uyğun olaraq, öz nəzarətində olan və əsir statusu almaq hüququna malik 70-dən çox erməni azad edərək və 1686 erməni əsgərinin meyitini taparaq Ermənistan tərəfinə təhvil verib. Bununla belə, Ermənistan Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycandan itkin düşmüş 3890 nəfərin (3171 hərbi və 719 mülki şəxs) harada olması barədə hələ də yekun məlumat verməyib.

Üstəlik, üçtərəfli bəyanat imzalanandan bəri müxtəlif erməni qrupları təxribat və terror fəaliyyəti ilə məşğul olmaq məqsədilə qeyri-qanuni yollarla Azərbaycana keçməyə cəhd ediblər. 2020-ci il dekabrın 13-də Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Müdafiə Nazirliyinin birgə keçirdiyi antiterror əməliyyatı nəticəsində 62 Ermənistan vətəndaşından ibarət belə qruplardan biri saxlanılıb. Bu qrup tutulmazdan əvvəl Azərbaycanın Xocavənd rayonunda Azərbaycan hərbi qulluqçularına və mülki şəxslərə qarşı 4 hərbiçinin ölümü və bir mülki şəxsin ağır yaralanması ilə nəticələnən silsilə terror aktları törətməkdə şübhəli bilinirdi. Həmin 62 diversantdan 14-ü barəsində Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə ittiham irəli sürülüb və ölkə Baş prokurorunun müavininin təsdiq etdiyi ittiham aktı baxılması üçün məhkəməyə göndərilib. Bundan başqa bu qeyri-qanuni silahlı qruplaşmanın üzvü olmaqda şübhəli bilinən digər 13 nəfər barəsində də cinayət işi üzrə

istintaq tamamlanıb və Azərbaycan məhkəməsinə göndərilib. Bu arada Azərbaycan humanitar jest olaraq bu qrupun ilk on, daha sonra isə əlavə dörd üzvünü azad edərək Ermənistana qaytarıb [1].

Məqalənin sonunda ümumi öyrənilən məqamlar üzrə aşağıdakı yekun nəticələr verilir və tövsiyələr verilir.

- Azərbaycanın regional təhlükəsizlik məsələlərinə yanaşması birmənalıdır. Yəni Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunun müxtəlif güc blokları arasında bölünməsinin qarşısını almağa çalışır. O, kiminsə təsiri altında olan yerli dövlətə qarşı çıxır və bərabər münasibət qurmağa çalışır.

- Potensial münaqişə mərkəzlərinin mövcudluğu Qafqazda yüksək səviyyəli regional əməkdaşlığın reallaşmasına imkan vermir və imkan verməyəcək.

- Aparılan araşdırmalar göstərdi ki, Cənubi Qafqaz regiona inteqrasiya gec-tez konfiqurasiya dəyişikliklərini şərtləndirəcəkdir. Azərbaycan diplomatiyasının uğurlu fəaliyyəti nəticəsində strateji tərəfdaşlıq artıq yeni fazaya daxil olmuş və hadisələr bu çoxtərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətində inkişaf edir.

## ƏDƏBİYYAT

1. Fuad Shahbazov, “Shusha Declaration Cements Azerbaijani-Turkish Alliance,” Eurasia Daily Monitor 18, issue 100 (June 23, 2021), <https://jamestown.org/program/shusha-declaration-cements-azerbaijani-turkish-alliance>.
2. Gulshan Pashayeva, “Battle Over Perceptions: Upturned Reality,” The London Post, August 6, 2020, [thelondonpost.net/battle-perceptions-upturned-reality](http://thelondonpost.net/battle-perceptions-upturned-reality).
3. “Ilham Aliyev Received OSCE Minsk Group Co-chairs from France and U.S.,” President.az, December 12, 2020, <https://en.president.az/articles/48908>.
4. Nasimi Aghayev, “Armenia: Cultural Genocide, Denial and Deception,” Medium, July 6, 2020, <https://medium.com/@nasimiaghayev/armenia-cultural-genocide-denial-and-deception-7a1051929ffe>.
5. “New Vision for South Caucasus: Post-Conflict Development and Cooperation” Azertag, April 13, 2021, [https://azertag.az/en/xeber/President\\_Ilham\\_Aliyev\\_attended\\_New\\_Vision\\_for\\_South\\_Caucasus\\_Post\\_Conflict\\_Development\\_and\\_Cooperation\\_international\\_conference\\_held\\_at\\_ADA\\_University\\_VIDEO-1754049](https://azertag.az/en/xeber/President_Ilham_Aliyev_attended_New_Vision_for_South_Caucasus_Post_Conflict_Development_and_Cooperation_international_conference_held_at_ADA_University_VIDEO-1754049).
6. “Nizami Ganjavi International Center’s Web Discussion Themed ‘The South Caucasus: Regional Development and Perspective for Cooperation,’” Azertag, May 20, 2021, [azertag.az/en/xeber/Nizami\\_Ganjavi\\_International\\_Centers\\_web\\_discussion\\_themed\\_The\\_South\\_Caucasus\\_Regional\\_Development\\_and\\_Prospective\\_for\\_Cooperation\\_was\\_held\\_with\\_participation\\_of\\_President\\_Ilham\\_Aliyev-1785575](https://azertag.az/en/xeber/Nizami_Ganjavi_International_Centers_web_discussion_themed_The_South_Caucasus_Regional_Development_and_Prospective_for_Cooperation_was_held_with_participation_of_President_Ilham_Aliyev-1785575).

7. “Russian Peacekeepers in Nagorno-Karabakh Are the Guarantors of Peace and the Implementation of the Trilateral Agreements on A Cease-Fire and Hostilities,” Ministry of Defense of the Russian Federation, July 7, 2021, [eng.mil.ru/en/russian\\_peacekeeping\\_forces/news/more.htm?id=12370422@egNews](https://eng.mil.ru/en/russian_peacekeeping_forces/news/more.htm?id=12370422@egNews).
8. “Russian President, President of Azerbaijan, and Armenian Prime Minister Made Press Statements,” January 11, 2021, [en.president.az/articles/50071](https://en.president.az/articles/50071).
9. Ted Osius, *Nothing Is Impossible: America’s Reconciliation with Vietnam* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2021), 356; Richard Humphreys, *Reconciling Ireland: Fifty Years of British-Irish Agreements* (Dublin: Irish Academic Press, 2021), 475.
10. Gerard Libaridian, “Armenian Political Thinking and A Sober Wake-Up Call,” AVIM, Commentary no.11 (September 2021), [https://avim.org.tr/en/Yorum/ARMENIAN\\_POLITICAL-THINKING-AND-A-SOBER-WAKE-UP-CALL-BY-GERARD-LIBARIDIAN](https://avim.org.tr/en/Yorum/ARMENIAN_POLITICAL-THINKING-AND-A-SOBER-WAKE-UP-CALL-BY-GERARD-LIBARIDIAN)  
[https://avim.org.tr/en/Yorum/ARMENIAN-POLITICAL-THINKING\\_AND-A-SOBER-WAKE-UP-CALL-BY-GERARD-LIBARIDIAN](https://avim.org.tr/en/Yorum/ARMENIAN-POLITICAL-THINKING_AND-A-SOBER-WAKE-UP-CALL-BY-GERARD-LIBARIDIAN).

Redaksiyaya daxil olub 09.08.2023